

FEKETE SÁNDOR: SZÁMADÁS AZ ÜNNEPRŐL

(Régi viták — új megközelítésben.) Bp. 1975. Magvető K. 334 l.

Fekete Sándor új kötetének legszembe-tűnőbb tanúsága, hogy a szuverén egyéniség miképpen teremtheti meg a tematikailag meglehetősen szerteágazó cikkek, tanulmányok egységét. A Petőfi életrajzával, származásával, születési helyével, esztétikájával foglalkozó írásokat történelmi, eszmetörténeti és összehasonlító irodalomtörténeti fejtegetések követik, így bontakozik ki a közép-pontinak tekinthető gondolat: a Petőfi-évforduló, Petőfi aktualitása, „híre a nagyvilágban”, a „számadás az ünnepről” — többféle megközelítésben. Lazábban, de ugyancsak Petőfihez kapcsolódnak a Görgey-cikkek, a Petőfit vagy Petőfi korát, kortársait érintő könyveket elemző bírálatok (a *Pályatársi figyelemmel* ciklus) és a szerző drámáiról szóló híradás (*A filológus szinpada*). A kötet befejező ciklusának a darabjaiban (*Válogatott magánügyeim*) kamaszkori emléktől Váci Mihály kultuszáig, az irodalomtudomány állapotától Veres Péter örökségéig, a népi—urbánus ellentétől a helytörténeti kutatásokig, a kritikai óvatosságtól Csanádi Imrétől, a divatos mítoszteremtéstől a munkamódszerig sok mindenről esik szó. De ezeket a „jegyzet”-eket is szoros szálak fűzik a megelőző tanulmányokhoz, ahogy maga Fekete Sándor is írja: „Filológiai dolgozataim vagy közíróként elkötvetett cikkeim különben is csak műfajukban és stílusukban különböznek komédiaszerzői kísérleteimtől, de a téma szinte mindig ugyanaz: a forradalmár történelmi szerepe foglalkoztat.” (277.)

Valóban újra és újra visszatér a forradalmár szerepéhez és lehetőségeihez, mai feladataihoz, az igazi egységet mégis lebilincselően érdekes stílus, színes egyénisége biztosítja. Az ismeretterjesztő előadást és a filológiai tanulmányt, az elmélyült szakkritikát és a pamflet ízű vitacikket ugyanaz a nyugtalan igazságszeretet hatja át, s eleven stílus teszi izgalmassá. Egy nagyjelentőségű kézikönyv kapcsán szövege teszi, hogy irodalomtörténetírásunk „nem számít eléggé irodalomnak”. (22.) Nos, a *Számadás az ünnepről* elsőrangú olvasmány: szellemes, okos, alkalmas arra, hogy a legszélesebb olvasóközönség előtt is vonzóvá tegye az irodalmat, sőt az irodalomtörténetet, s ami még több, a szárazság és tudálékosság vádjával oly sokszor méltatlanul megbántott filológiát. Spira Györgyről olvashatjuk Fekete Sándor könyvében, hogy „ki akar szabadulni az elnyűtt szavak és fordulatok, ... a bürokratikus szürkeség elviselhetetlen kalodájából, s időnként nem fél elkalandozni a széplíratúra területére sem”. (212.) Fekete Sándor egyik érdemét is ebben kell látnunk: áttöri

a műfaji korlátokat, megsérti a kötelezőnek tartott stílusnormákat. Támadó és leleplező hangjától nem idegen az önirónia sem („egy komédiaszerző filológiai dolgozatainál csak egy filológus komédiái lehetnek kétesebb termékek”), s nagy mestere az olvasóval való játéknak.

Ebből következik, hogy távol áll tőle a tudósi csalhatatlanság és mindentudás póza. Van bátorsága ahhoz, hogy beismerje: Petőfi születési helyének, Kiskőrös és Kiskunfélegyháza vitájának eldöntéséhez egyelőre nem áll rendelkezésére elegendő és egyértelmű adat, s mer így fogalmazni: Petőfi valószínűleg Kiskőrösön született. Hasonlóképpen vitatja ugyan Illyés elképzelését a népi irodalom határaitól, de nem vállalkozik arra, hogy pontos és végleges elhatárolásokat nyújtson. Gyakran hangsúlyozza, hogy vitapartnerei majd subjektívnek, egyoldalúnak vagy leegyszerűsítőnek fogják találni, pedig egy-egy állásfoglalása nem is annyira vitatható, mint inkább kifejtendő és kifejtendő. Gondolatébresztő, találó megfigyelések egész sora van ugyanis elszórva a kötet írsaiban. Amikor a századforduló magyar tudományosságának kérdéséről (213), Széchenynek az irodalomra gyakorolt korszakos hatásáról (216), az irodalmi, történelmi viták, ellentétek karakterológiai, lélektani oldalának kidolgozatlanságáról (218) stb. közöl odavetett, futó megjegyzéseket, reményt kelt az olvasóban, hogy alapos tanulmányok formájában tér vissza rájuk. Hiszen az e kötetbe foglalt, bár csekély számú értekezés megmutatja, hogy mennyi új és fontos mondanója van. Megszívlelendő például, amit a biográfiának mint irodalomtudományi diszciplínának az aktualitásáról mond. (9.) Nem új, de igen lényeges tézis ez ma, amikor néha feledésbe merül: az életrajz olyan háttér és magyarázó elv, mely nélkül a legrafináltabb szövegelemzés is csonka. Bravúros okfejtéssel sorolja a *Felhők* korszakot előidéző tényezők közé a forradalomtörténeti stúdiumokat. (62.) Az összehasonlító irodalomtörténeti vizsgálódások szempontjából általánosságban is tanulságos az eszmetörténeti, hatáskutató munkálatokra vonatkozó figyelmeztetése: ne az átvételeket tekintsük döntőnek, ne abból induljunk ki, hogy Petőfi a magyar valósághoz alkalmazott Nyugat-Európából származó eszméket, hanem abból, hogy a „magyar valóságból nőttek ki eszméi”, megoldatlan nemzeti és társadalmi kérdések irányították világtörténelmi és eszmei tájékozódását. (101) Pontosan látja a jelenlegi Petőfi-képünk bizonyos egyoldalúságát és az elvégzendő feladatokat is: „Petőfit eltéphetetlen szálak

kötötték a magyar nemzeti újjászületés nacionalista szellemű úttörőjéhez, Széchenyire, Kossuthhoz, Eötvöshöz. E kapcsolatok megvilágítása az utóbbi időben kissé háttérbe szorult, de ez nem változtat azon, hogy Petőfi nagy érdeme éppen a leghaladóbb európai eszmék magyarosítása.” (132.)

Ha Fekete Sándor körül viharok támadtak az irodalmi életben, az gyakran azért is történhetett, amit elhallgatott, s nemcsak azért, amit és ahogy leírt. Legalábbis e kötetbe gyűjtött írásaiból nehéz volna tévedést kimutatni, arra azonban találhatunk példát, hogy (nyilván műfaji és terjedelmi okoknál fogva) a problémának csupán egyik oldalát világítja meg. A Váci Mihály túlértékelésével szembeszálló írásnak nyilvánvalóan igaza van, amennyiben kimondja, hogy Váci nem tartozik az egyetemes magyar költészet kiemelkedő géniuszai közé. Egy másik helyen viszont Fekete Sándor meggyőzően írja Petőfi aktualitásáról, követhetőségéről: „A legbékésebb korokban is kellene olyan írók, akik elvek és eszmények képviselőiként túl tudnak nézni a saját érdekeiken és a társadalom pillanatnyi állapotán, akik nem hivatalnokként, még kevésbé ügynökként szolgálják az eszmét, hanem elvek embereiként...” (134.) Váci Mihály ilyen költő és ember volt, aki emellett jelentékeny művészi értéket is teremtett költészetével, fontos dolgokról vallott őszinte és szép versekben. Helyes és szükséges tehát Fekete Sándor korrekciója, az értékek történelmi viszonyításának igénye, de amíg az ígért „részletesebb elemzés” (271), árnyaltabb megközelítést vár magára, a *Kinek használ?* egyelőre csak féligazságot kínál.

Még bonyolultabb a helyzet a Görgey-ügyben. Fekete Sándor már 1948-ban, a *Forum*-ban megjelent cikkében pontos, támadhatatlan definíciót adott: nem nevezte árulónak Görgeyt, hanem a társadalmi kérdések és a nemzetközi helyzet mérlegelése folytán a kamarillával való megegyezés útját kereső „liberális nemesi opportunizmusnak a katonai képviselőjé”-t látta benne, erényivel és hibáival együtt. (177.) Végeredményben tehát a baloldaltól és a forradalmi megoldásoktól visszariadó, Béccsel békés megoldásra törekvő felfogás híve volt Görgey, akárcsak Eötvös vagy Deák, Széchenyi vagy Kemény. Hogy megítélése a nemzet tudatában annyira eltért az utóbbiakétól, ahhoz igen sok tényező járult hozzá, nem utolsósorban karakterológiaiak is. (Fekete Sándor Kossuth és Széchenyi, Batsányi és Kazinczy viszonyának taglalásához, teljes joggal, a lélektant is segítségül hívandónak tartja: a Görgey-ügyben is indokolt volna pszichológiai, sőt pszichopatológiai szempontok érvényesítése.) A megítélés különbözősége első renden mégiscsak az árulás gyanújára vezethető vissza. A nemzet tudatá-

ban az a téves vagy legalábbis bizonyítatlan feltevés maradt meg, hogy Görgey pénzért vagy a saját életéért elárulta bajtársait, s a bukást nem a túlerő okozta, hanem az, hogy Görgey letette a fegyvert. Ily módon a Fekete Sándor által felsoroltakon kívül olyan hívei is lehettek Görgeynek, akik elvetették politikai koncepcióját, de a „Judás-tett”-ben ártatlannak hitték. Ennyiben tehát mégiscsak van igazság Németh László gondolatában: az elhamarkodott ítélettől visszariadók kicsiny szektája emberi és nem politikai igazságot akarhatott szolgáltatni Görgeynek. Szalmalángos forradalmárok valóban keves van manapság nálunk, de amikor a nemzet tudat zavarairól beszélünk, akkor olyan jelenségekre is gondolnunk kell, amelyek összefüggtek a Görgey-üggyel. Hiszen a kellő tárgyilagosság és őnismeret sokáig hiányzott a nemzeti közvéleményből ahhoz, hogy elismerje a 48–49-ben elkövetett hibákat. Ehelyett sokkal könnyebb volt hinni a nemzet legyőzhetetlen vítérségében és a „sátáni bűnbak legendájá”-ban. Ezzel az egyoldalúsággal szemben foglalt állást már Arany János, Mikszáth, Németh László és mások. Ez azonban nem „Görgey-kultusz”, pusztán illúziótlan szemléletre való törekvés. Felesleges volna Görgey politikai és emberi (híuság, karrierizmus) hibáit mentegetni, de arra sincs szükség, hogy a szabadságharc bukásának megszépítő és önáltató, egyetlen személyt felelőssé tévő magyarozatával szemben elnézőek legyünk. Fekete Sándor a fő veszélyt a másik elfogultságban, Görgey kritikátlan magasztalásában látja.

Ha a történelem, a nemzeti értékek dolgáról van szó, Fekete Sándorból mindig hiányzik a vagylogosság, a kizárólagosság elve. Már előzetes tájékoztatásban fájjalja, hogy félrevezető és szükségtelen alternatívák (Kossuth vagy Széchenyi? Kossuth vagy Görgey? Petőfi vagy Arany?) megindokolására annyi eszmei erő pazarlódtott el. Szemléletének legvonzóbb sajátossága, hogy minden értékre igényt tart. Szélsőségektől mentes felfogást propagál: harcot hirdet bizonyos nemzeti értékek tagadása ellen éppúgy, mint a „homályos mítoszokat ébresztgető parlagi mucsaiság” ellen: „Csüggeszten szaporodó jelek bizonyítják, hogy egyfelől a sznob európaiság, másfelől a parlagi tudatlanság milyen sajátosan találkozhat a nemzeti múlt éltető értékeinek tagadásában vagy hányaveti fitymálgatásában.” (247.) Korszerű, időtálló hazaszeretet kimunkálásán fáradozik, most már nem az irodalomtörténész, hanem a pedagógus és a politikus: „De ha egy nép azt látja, hogy a hazaszeretet fogalmát némelyek állandóan tilalmi rendszabályok láncolatával akarják körülhatárolni, ha a nacionalizmussal szemben időről időre a nemzetietlen közöny tüntetései és deheroizálási kampá-

nyok érvényesülnek, akkor ez nem fogja elősegíteni a hazaszeretet korszerű fogalmának térhódítását.” (312.) Értékekre ügyelő, de a visszahúzó jelenségekkel szemben ingerült igazmondásához is Petőfi az eligazító és bizonyosságot adó példa: „Az igazat, szépet akaró, érte kockázatokat vállaló forradalmár nem mehet ki a divatból... Mert a magatartás lényege nem a mindenároni forradalomcsinálás, hanem a forradalmi szembeszállás

mindenféle eltespedéssel, kényelmeskedéssel, megalkuvással.” (141.) Gyakran használja Fekete Sándor a „kultikus” szót megrovó értelemben. Nos, neki valóban sikerült, s éppen egy kultusz, a Petőfi-évforduló kapcsán, mindenféle „kultikusság” nélkül véleményyt mondani kis és nagy ügyekről egyaránt.

Imre László

ADY ÉS BÖLÖNI PÁRIZSÁBAN

Itóka naplójegyzeteiből. Bevezette, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Illés Ilona. Bp. 1974. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa. 207 l.

ROBOTOS IMRE: AZ IGAZI CSINSZKA

Dokumentumriport. Bp. 1975. Magvető K. 206 l.

Ady Endre és Bölöni György személye fűzi egy véletlen társuláshál szorosabbra e két könyv kapcsolatát. Itóka naplójában többnyire szelíd fényű adomák, diákosan szertelen dévajkodások jókedvű garabonciásaként tűnik elénk a magyar Ugar költője, hogy a későbbiekben barátjának, a „befelé fiú” „György úrnak” jusson főszerep. Robotos Imre „dokumentumriportja” már a címével is Bölöni híres művére alludál, s Az igazi Ady szerzője olykor a vád, de legkivált a védelem tanújaként is előlép a csucsai házastársak áldatlan s alighanem még további tárgyalásokra váró perében. A két könyv azonban annyira külön világ, annyira eltér már a műfajában is, hogy az eddigieken túl bajos volna bármi másban rokonítani őket.

Bölöni Györgyné, Itóka élete a századforduló idejétől emancipálódást keres és találó értelmiségi asszony egyik lehetséges útját példázza. Nem olvad föl férje szolgálatában, saját sorsot is teremt. S teszi ezt fokozatosan radikalizálódó, egyre baloldaliabb társadalom- és világszemlélettel. A sokszínű, tanulságos pályáiv ugyancsak felajzza az érdeklődést: mivel árnyalja-gazdagítja Itóka portréját a napló, mi csapódik le benne a két világháborúval is szabdalat kor eseményeiből és lényegéből, mi újat és fontosat tud mondani a szerző a magával összefonódott emberi utakról és sorsokról. Sokat vártunk — csalódnunk kellett.

A kötetben közreadott naplórészletek — noha a válogatás nyilván az értékeket gereblyezte össze — aligha nevezhetők revelációnak. A főljegyzések elsősorú többsége megreked a felszín apró konkrétumainak, a mindennapi élettényeknek a regisztrálásánál, hiányzik a tágas perspektíva, az igazi ön-elemzés, az elvonatkoztatás, az általánosítás készsége és igénye. Ritka kivétellel erősen magánjellegű és magánérdekű dokumentu-

mok sorakoznak egymás mellé. Mily keveset lát meg Itóka — az események, az obligát aggodalmak és nehézségek rögzítésén túl — az I. világháború szomorú lényegéből, s mily beszédesen vallanak ezek az első naplójegyzetek a naivitásig jóhiszemű royalizmusáról, ádáz „muszkagyűlöletéről”, a vilmosi Németország és a monarchia harctéri sikerein ujjongó óráiról. Mintha őt is elsodorná a tömegpszichózis: kezdeti tartózkodása háborús lelkesedéssé hevül. Mihez kezdjünk az előszó tendenciózus állításával, amely egy Ady tisztánlátását és radikalizmusát kölcsönzi Bölöniének? (11.) A következő fejezet — azon túl, hogy csupán gyengéd elfogultsággal minősíthető naplónak (184.) — idillivé stilizált emlékeivel szerel kelemetlen meglepetést, az affektáltan cirádás és szépelgő, bombasztikus bölcselkedésre hajló nyelvezetről nem is beszélve. Ady, Léda, Diósy és mind a többiek egy túlsorduló szeretetben és folytonos ámulatban tobzódó tavaszünnepp átszellemült résztvevői, és — a néhány finom és jellegzetesen női megfigyeléstől eltekintve — mindössze egyvalaki hiányzik a főljegyzésekből: az igazi Ady. A II. világháború Párizsát és Franciaországát idéző naplók morális tisztaságukkal és eltökélt antifaszizmusukkal tiszteletet parancsolnak, noha rájuk telepszik az apró (és gyakorta jelentéktelen) tények kultusza. Két öregedő ember gyengéd idillje, a Kaffkára és Kuncz Aladárra visszarevedő lapok szépsége és melege, néhány barát és harcostárs markáns portréja adja e részleteknek a szikár vagy érzelmes konkrétumok fölé emelkedő értékét. (Viszont az 1940-es menekülés leírása csak jöttundallal tévedhetett Itóka naplójába. Az itt megöröklődő élmények nyilvánvalóan közösek, ám formába öntőjük Bölöni György; a pergőbb, drámaibb stílus, a távlatosabb látás jótékonyan árulkodik.) Az utolsó esztendőkről krónikája a szerző világának további beszűkülését tanúsítja. Az újjá-